

Оскарження процесуальних порушень державного виконавця здійснюється відповідно до ст.ст.11, 13 ЗУ про ДВС, ст.85 та інших вищевказаних статей ЗУ про виконавче провадження, що визначають порядок вчинення певних дій у виконавчому провадженні, відповідно до ст.121-2 ГПК начальнику відповідного відділу Державної виконавчої служби або до суду.

У разі вчинення державним виконавцем під час виконання службових обов'язків діяння, що має ознаки злочину чи адміністративного правопорушення, він підлягає кримінальній чи адміністративній відповідальності у порядку, встановленому законом. Шкода, заподіяна державним виконавцем фізичним чи юридичним особам під час виконання рішення, підлягає відшкодуванню у порядку, передбаченому законом, за рахунок держави (ст.11 ЗУ про ДВС), тобто у порядку, передбаченому цивільним законодавством.

Таким чином, принцип гарантованості прав юридичних осіб і громадян має надзвичайно важливе значення для виконання рішень господарських судів і забезпечує своєчасність, повноту і неупередженість їх виконання.

Отже, загальні принципи виконання рішень господарських судів виявляють специфіку виконання зазначених рішень, є складовою цілісної системи принципів виконавчого провадження та додатковим критерієм для виділення норм, що регулюють виконавче провадження, в самостійну галузь права. Ці принципи закріплені у правових нормах і є основоположними, керівними началами при виконанні рішень господарських судів. Всі вони тісно пов'язані між собою і становлять цілісну систему, в якій кожен окремий принцип підкреслює особливість і своєрідність процесу виконання рішень господарських судів.

1. Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст.56.
2. Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст.141.
3. Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 36 – 37. – Ст.243.
4. Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 24. – Ст.207.
5. Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 10. – Ст.77.
6. Офіційний вісник України. – 1998. – № 2. – Ст. 50.
7. Офіційний вісник України. – 1999. – № 29. – С. 224.
8. Офіційний вісник України. – 1999. – № 44. – С. 312.
9. Офіційний вісник України. – 1999. – № 51. – С. 102.
10. Офіційний вісник України. – 2000. – № 20. – Ст. 844.
11. Балабин В.И., Левченко Л.В. Действие принципа диспозитивности в исполнительном производстве. // Известия ВУЗов. Правоведение. – 1992. – № 3.
12. Братусь С.Н. Предмет и система советского гражданского права. – Москва: Госюриздат, 1963.
13. Валеева Р.Х. Органы исполнения судебных решений по советскому гражданскому процессуальному праву. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. / Ленинградский ордена Ленина гос. ун-т им. Жданова А.А. – Ленинград, 1961.
14. Гринько Ю.И. Исполнение судебных решений. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1969.
15. Грицай О.В. Принципы современного исполнительного производства. // Арбитражный и гражданский процесс. – 2002. – № 6.
16. Смелянова И.И., Нижник А.И., Павлова Л.М. та ін. Законодавство України про виконавче провадження: Науково-практичний коментар. – Київ: Ін Юре, 2002.
17. Заворотько П.П. Процессуальные гарантии исполнения судебных решений. Дис. ... докт. юрид. наук. / Киевский ордена Ленина гос. ун-т им. Т.Г. Шевченко. – Киев, 1969.
18. Закон Украины "Об исполнительном производстве": Научно-практический комментарий. Изд. 2-е, испр. и доп. / (Тертышников В.И., Тертышников Р.В.). – Харьков: Консум, 2002.
19. Керимов Д.А., Петров В.С., Шейндлин В.В. Основные принципы советского права. / Сорок лет советского права. 1917-1957. В 2-х т. – Т. II. – Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1957.
20. Киричко В. Права и обязанности сторон исполнительного производства. // Человек. Закон. Общество. – 2001. – № 5-6.
21. Семенин В.М. Принципы советского гражданского процессуального права. Автореф. дис. ... докт. юрид. наук. – Свердловск, 1965.
22. Советский гражданский процесс. / Под ред. Гурвича М.А. – Москва: Высшая школа, 1975.
23. Фурса С.Я., Щербак С.В. Виконавче провадження в Україні: Навчальний посібник. – Київ: Атіка, 2002.
24. Фурса С., Щербак С. Принципи організації та діяльності державної виконавчої служби. // Підприємство, господарство і право. – 2001. – № 8.
25. Чечина Н.А. Принципы советского гражданского процессуального права и их нормативное закрепление. // Известия ВУЗов. Правоведение. – 1960. – № 3.
26. Штефан М.И., Омельченко М.П., Штефан С.М. Виконання судових рішень. Навчальний посібник. – Київ: Юрінком Інтер, 2001.

Надійшла до редколегії 22.09.10

В. Шульгін, здобувач

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

У статті аналізуються основні етапи розвитку наукової думки з дослідження проблем, пов'язаних з реалізацією військового законодавства України. Основний акцент зроблено на дослідженні розробленості проблематики реалізації військового законодавства України, історичних та сучасних підходів до її розуміння.

Ключові слова: історіографія, військове законодавство України, реалізація військового законодавства України.

В статті аналізуються основні етапи розвитку наукової думки по дослідженню проблем, пов'язаних з реалізацією військового законодавства України. Основний акцент зроблено на дослідженні розробленості проблематики реалізації військового законодавства України, історичних та сучасних підходів до її розуміння.

Ключевые слова: историография, военное законодательство Украины, реализация военного законодательства Украины.

The article is devoted to analyze the fundamental stages of its development scientific thought on the research problems of realization of military legislation of Ukraine. The main accent is made on the research of the stages of its development, as well as historical and modern approaches to its realization.

Key words: historical descriptions, military legislation of Ukraine, realization of military legislation of Ukraine.

Не зважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених загальним проблемам правореалізації, проблемні питання реалізації військового законодавства України ще не були предметом комплексного наукового дослідження. Саме цим і визначається як актуальність так і складність здійснення історіографії та методології досліджень із зазначеної проблематики.

Тому досягнення мети нашого дослідження направлено на вирішення комплексу завдань щодо визначення ступеню розробки проблеми як у працях українських так і іноземних науковців. Причому, як філософів, юристів, істориків, так і представників інших галузей наук (воєнних, педагогічних, державного управління). Основний масив дослідженої джерельної бази охоплює етапи: дорадянського; радянського та пострадянського розвитку наукової думки на українських землях у складі

Російської імперії та в Україні, в періоди юридичного закріплення її державності.

На підставі здійсненого аналізу наукової літератури, ми можемо стверджувати, що перші наукові ідеї, пов'язані із проблематикою належної реалізації військового законодавства держави виникли ще в античні часи. Про важливість вирішення проблем, пов'язаних із втіленням в життя військових законів свідчать праці Платона, зокрема, – "Законои" [1, с.689-692] (360-347 р. до н.е.), в якій знаходимо юридичні механізми реалізації законів про військовозобов'язаних, а також порядок застосування військових законів військовими судами. Аристотель у праці "Політика" [2, с.690] (335-322 р. до н.е.) приходять до логічного висновку, що військове законодавство потребує вдосконалення, так як повинно застосовуватися і під час війни і в мирний час. Про наявність

органічного зв'язку між національним законодавством і військом зазначав М. Макиавеллі у праці "Государ" (1513-1515), стверджуючи, що основою влади "...слугують добрі закони і добре військо" [3]. Але вже у XVIII ст. Ш. Монтеск'є переконливо зауважує, що "головне не те, чи добрі закони, а те, як вони застосовуються..." [4, с.318]. Проте, не зважаючи на це, тривалий час спеціальні "теоретико-правові" наукові дослідження з обраної нами проблематики ні за кордоном, ні на українських землях не здійснювалися, а приписи військового законодавства були лише "вкраплені" в акти загального законодавства. У XVII-XVIII ст.ст. норми військового законодавства стали традиційно виокремлювати від норм загального законодавства, що обґрунтовувалося наявністю окремого військового стану, постійного війська, з його особливим положенням та винятковістю функцій у механізмі держави. Це знайшло закріплення в певних особливостях реалізації приписів військового законодавства, які на думку Н.К. Ренненкампа проявлялися "при особистому затриманні осіб військового стану, у призупиненні приватних процесів щодо них, іноді у способі складання заповітів і у деяких інших випадках" [5, с. 231].

Із середини XIX ст., при систематизації актів військового законодавства шляхом кодифікації, на українських землях у складі Російської імперії з'являються перші: спеціальні теоретико-оглядові розділи з військового законодавства у юридичних енциклопедичних виданнях [6, 363-369]; науково-юридичні дослідження теоретичних проблем військового правосуддя та військового правопорядку [7], а також наукові праці за характером воєнно-юридичних енциклопедій. Але вони лише частково торкалися деяких проблем реалізації приписів окремих підгалуздей військового законодавства.

Найважливіше теоретико-методологічне значення для подальшого наукового осмислення проблем реалізації військового законодавства на українських землях у складі Російської імперії, на наш погляд, мала праця австрійського юриста Лоренца фон-Штейна "Вчення про військовий побут як частина науки про державу", що з'явилася з початку у Германії, а з 1873 року була поширена в Російській імперії. Важливим є те, що у передмові до цієї праці був викладений науковий погляд військового юриста, професора А. Ертеля [8, с.13-31], який, окрім визнання воєнного права наукою в системі юридичних наук, обґрунтував його особливу комплексну роль у процесі реалізації військового законодавства (сприяння воєнному мистецтву у застосуванні його правил на полі бою; встановлення меж застосуванню на практиці удосконалень технічного мистецтва та обмеження їх крайньою необхідністю). Заслугою на увагу його виважена наукова позиція щодо ролі та місця у цьому процесі Воєнної адміністрації, яка не тільки викладає теорію мистецтва приймати рішення в межах, окреслених воєнним правом, а визнається ним як мистецтво застосовувати постанови воєнного права до конкретних випадків та сприяти удосконаленню воєнного права, вказуючи на недоліки та неповноту закону, що обумовлюють незастосування його на практиці.

В подальшому дослідження від практичної військово-адміністративно-судової сфери (діяльність органів військового управління та військових судів), завдячуючи праці професорів А. Ертеля та А.М. Добровольського "Військове право" (1911 р.), поширюються і на її теоретико-правову площину (вивчення військово-правових норм та відносин, що виникають на основі їх застосування).

Окремо слід відзначити монографію М.І. Фалєєва "Цілі військового покарання" (1902 р.) [9], який вперше здійснив порівняльну теоретико-правову характеристи-

ку військового покарання, як одного із засобів охорони військового правопорядку при реалізації матеріальних та процесуальних приписів: військово-дисциплінарного, військово-кримінального та військово-пенітенціарного законодавства Російської імперії та провідних європейських держав того часу. Поширенню теоретичних військово-юридичних досліджень у XIX – початку XX ст.ст. на українських землях сприяло видання навчальних посібників з Військової адміністрації (Лобка П.Л.) та Військового законодавства [10], систематизованих збірників військових актів з коментарями [11], які застосовувалися при підготовці майбутніх офіцерів Російської імперії. Але, не зважаючи на виокремлення військового законодавства, наукові дослідження з проблем реалізації військового законодавства у дорадянський період були ще відсутні. Не відбулося позитивних змін у цьому питанні і в радянській Україні. А вже військово-юридичний науковий центр традиційно був зосередженим у Москві, а радянське правознавство тривалий час трактувало виокремлення військового законодавства в особливу галузь здобутком буржуазної юриспруденції [12, с. 142]. Це призупинило на тривалий час цілеспрямовані наукові дослідження проблем військового права (законодавства України періоду збройних визвольних змагань України 1917-1920 рр., як "націоналістичних". В працях воєнно-політичних діячів, представників української діаспори та еміграції радянського періоду: Д. Дорошенка [13], М. Грушевського, В. Винниченка [14], П. Скоропадського, С. Петлюри [15], М. Капустянского, І. Мазепи [16], Л. Шанковського [17], З. Стефаніва [18], І. Крип'якевича, Б. Гнатевича [19] ми знаходимо лише воєнно-історичну та вкраплення історико-правової інформації з теми дослідження.

У "післясталінський" радянський період деяка увага стала приділятися теоретичним проблемам, а зокрема місцю військового права в загальній системі права та визнанню його у якості самостійної комплексної галузі радянського права. Але теорія саме проблем реалізації військового законодавства знову не отримала наукового розвитку. Основною перешкодою вбачається рішення сесії Ради Військово-юридичної академії від 15 квітня 1954 року щодо неспроможності та шкідливості концепції військового права. У результаті чого військово-правові теоретичні дослідження були згорнуті. Але і в цей період слід відзначити праці: Г.Н. Колібаби [20], А.І. Лепешкіна, С.І. Сидорова, І.С. Михайлова, І.Ф. Побезимова [21]., які досліджуючи, хоча і з елементами ідеологічного забарвлення, окремі військово-адміністративні проблеми діяльності органів військового управління, пов'язані із зміцненням у військах єдиначальності, військової дисципліни, законності, сприяли накопиченню наукових знань для майбутніх теоретико-правових досліджень проблем реалізації військового законодавства. У 60-80 рр. XX ст. напрям військово-юридичних досліджень був скерований на удосконалення практики застосування військово-кримінального законодавства, на прокурорсько-слідчі практично-прикладні аспекти незадовільної реалізації окремих підгалузевих приписів військового законодавства органами військового управління та військової юстиції. Однією із характерних рис досліджень цього періоду була їх політизація. Це ілюструють наукові праці: А.А. Віхрова "Військово-кримінальне право США, його реакційна сутність" (1973 р.), А.М. Соколова "Реакційна сутність військового законодавства ФРГ" (1978 р.), В.П. Серьогіна "Військове право США та його реакційна сутність" (1981 р.). Таким чином, з 1954 року у радянській військово-юридичній науковій школі визначилися два konce-

птуальні підходи при дослідженні теоретичних проблем військового права: у рамках загальної системи права та у рамках визнання концепції військового права як самостійної галузевої воєнно-юридичної науки. Останній підхід, в силу відсутності єдиної наукової позиції, нових обертів набув лише після створення у 1979 році дисертаційної ради за спеціальністю "20.02.03. – Військове право. Військові проблеми міжнародного права". У пострадянський новітній період, російські науковці активно здійснюють науково-теоретичні дослідження проблем військового права (законодавства). Але, як показує аналіз цих праць, проблемні питання реалізації військового законодавства досліджуються лише у зв'язку з висвітленням інших воєнно-юридичних проблем та під якимось окремим кутом реалізації суб'єктного права, що не може компенсувати відсутності спеціалізованих воєнно-теоретичних праць.

Після розпаду СРСР, з утворенням суверенної правової держави Україна та її національного війська, активізувався інтерес українських науковців до Збройних Сил України, зокрема до історико-правових проблем їх створення, становлення, реформування та розвитку ефективної системи національного військового законодавства. Важливе історичне, історико-теоретичне, історико-правове, військово-історичне значення у вітчизняній історіографії по темі дослідження мають сучасні праці: Ж.О. Дзейко, М.В. Герасименко, В. Гриневича, С.С. Корольова, І. Крип'якевича, А.В. Лубенець, Міна Ж.В., Б. Монкевича, А.Л. Папіяна, Н.Т. Стукаліної, О.О. Шевченка, Б. Якимова. Серед яких слід відзначити історико-теоретичне – Ж.О. Дзейко "Законодавча техніка в Україні" (2007 р.); військово-історичні дослідження: С.С. Корольова "Соціальний захист військовослужбовців Збройних Сил України (1991-2005 рр.): історичний аспект" (2006 р.), Н.Т. Стукаліної "Запровадження військового права в Західно-Українській Народній республіці" (2004 р.), М.В. Герасименко "Підготовка старшинських кадрів в українських національних державних утвореннях (березень 1917 – листопад 1920 рр.)" (2005 р.), А.В. Лубенця "Творення українського військового флоту в добу Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.)" (2002 р.), які торкаються окремих проблем становлення, якості та ефективності процесу втілення приписів військового, військово-соціального, військово-освітнього та військово-морського законодавства України в історичній ретроспективі та в сучасний період.

Окремий внесок за проблемою нашого дослідження внесли сучасні вітчизняні науковці деяких неюридичних галузей наук (державного управління, педагогічних, воєнних): В.О. Шамрай, М.М. Пальчук, М.І. Нецадим, які досліджували тенденції розвитку та удосконалення державного управління військовими формуваннями Воєнної організації, процесу будівництва Збройних Сил, системи військової освіти України. Серед цих праць слід відзначити монографію В.О. Шамрая "Державне управління військовими формуваннями Воєнної організації: стан та тенденції розвитку в сучасній Україні" (1999 р.), в якій характеризується система способів забезпечення "правозаконності" у діяльності військових формувань України, як реальний (фактичний) стан суспільних відносин, що є результатом практичного здійснення юридичних норм, через аналіз удосконалення системи сприятливих факторів, реалізацію концепцій моделювання нормативної поведінки та саморегулювання соціальної поведінки військовослужбовців.

Сучасні вітчизняні теоретико-правові дослідження представлені загальнотеоретичними працями: Т. Матвєєвої, М.В. Кравчука, В.А. Довбні [22], Т.О. Подковенко [23], Вовка О.І. [24, с.339-341], які розглядають окремі

теоретичні аспекти реалізації військового законодавства переважно з позицій історико-правового та військово-історичного минулого українських земель, української держави та її війська.

У 1990 році з'являється перше пострадянське комплексне дослідження

Т. Матвєєвої "Строительство вооруженных сил суверенной Украинской Социалистической Республики, декабрь 1917 г. – июнь 1919 г.", яке зберегло ще елементи радянського суб'єктивізму. Особливе теоретико-методологічне значення для осмислення та подальшого дослідження сучасних проблем реалізації військового законодавства України має історико-правове та теоретико-юридичне дослідження М.В. Кравчука "Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914-1993 рр.: (Організація, структура, штати)" [25]. Автор здійснив ґрунтовний порівняльно-правовий аналіз військового законодавства України на етапах її розвитку і до сучасності. Високо оцінивши рівень національної військової законотворчості у перші сучасні пострадянські роки порівняно з попередніми історичними періодами національного військового будівництва, автор прийшов до висновку щодо поступового погіршення ефективності процесу реалізації сучасного військового законодавства України внаслідок відсутності повноцінного механізму реалізації законів та науково-обґрунтованих концептуально-програмних документів щодо військового будівництва. Автор розкрив окремі недоліки актів військового законодавства України, визначив чинники якості правового регулювання у військовій сфері, навів класифікацію передумов ефективності військово-юридичних норм, привернув особливу увагу на необхідність утвердження та реалізації у військовій сфері принципу верховенства права. Успіх військового будівництва ним пов'язується із реалізацією фінансово забезпеченої, закріпленої у бюджетному законі Державної програми реформування Збройних Сил України. Але, погоджуючись із вищезазначеними положеннями, слід визнати дискусійність та алогічність деяких теоретико-правових положень автора. Це, зокрема, стосується авторської характеристики механізму правового регулювання суспільних відносин у військовій сфері, який він не розкриває та ототожнює із державною законотворчістю; а відображення його якості пов'язує виключно із так званими "ефективностями", під якими розуміє цінність, економічність та знову ж ефективність правового регулювання. Не зовсім коректною з точки зору бюджетного закону держави та ієрархічної субординації актів у механізмі реалізації приписів військового законодавства виглядає пропозиція щодо бюджетно-законодавчого закріплення Державної програми реформування Збройних Сил України. Разом з тим, місце та характеристика механізму реалізації військового законодавства у загальній структурі механізму правового регулювання взагалі не визначені та залишені поза увагою науковця.

Окремі сучасні теоретико-прикладні проблеми реалізації військово-соціального, військово-господарського, військово-цивільного, військово-адміністративного, військово-дисциплінарного, військово-кримінального, військово-службового, військово-судового законодавства України побічно опрацьовані у рамках загальних різногалузевих юридичних наук у працях українських військових юристів: В.М. Александрова, В.П. Базова, В.В. Бондарєва, В.О. Бугаєва, Є.І. Григоренка [26], С.І. Дячука, О.О. Зархіна, М.М. Карпенка, В.Й. Кіселя, І.Ф. Коржа, І.М. Коропатніка, В.О. Паламарчука, В.Й. Пашинського, О.С. Ткачука, М.С. Туркота, С.С. Тюріна, В.П. Шевченка [27].

Серед праць, присвячених теорії військово-кримінального права та процесу, слід відзначити комплексне монографічне дослідження в С.І. Дячука "Юридична природа виконання наказу; кримінально-правова оцінка діяння особи, що віддала чи виконала протиправний наказ" (2000 р.), який запропонував критерії кримінально-правової оцінки діянь особи, що віддала чи виконала наказ, зокрема меж покори отриманому наказу та відповідальності за виконання злочинного наказу в умовах військової служби та військово-суддівського правозастосування. Позитивно оцінюючи результати дослідження щодо розмежування наказів на законні, правомірні, протиправні, злочинні та явно злочинні, на наш погляд, залишається спірною авторська концепція ступеня обов'язковості їх виконання та виконання обов'язкового наказу.

Серед різногалузевих юридичних досліджень, присвячених проблематиці військово-службових відносин, належить відзначити працю І.Ф. Коржа "Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення" [28], який проаналізував окремі теоретико-прикладні проблеми реалізації та розвитку законодавства, що регулює військово-службові (адміністративно-правові) відносини, пов'язані із проходженням військової служби в Україні. Заслужують на увагу виважені пропозиції автора щодо: удосконалення переліку юридичних підстав та механізму реалізації звільнення з військової служби, юридичної відповідальності військовослужбовців; удосконалення інституту військової служби в контексті реалізації загальної Концепції реформування державної служби; необхідності законодавчого закріплення системи правових гарантій військово-службової діяльності, засобів та способів забезпечення реалізації та захисту прав і свобод військовослужбовців. Але, безумовно, дослідженням реалізації тільки військово-службових адміністративних правовідносин не може охопити весь спектр проблем реалізації військового законодавства України, як комплексної галузі.

Це певній мірі доповнює праця В.Й. Пашинського "Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні" [29], в якій, зокрема, досліджено сучасну систему державно-правових гарантій (нормативних і організаційних), їх поняття, зміст, класифікацію та ефективність у механізмі реалізації конституційних прав і свобод (соціального захисту) військовослужбовців в Україні. Але, на наш погляд, потребує доопрацювання класифікація правових гарантій, зокрема юридичних та організаційних, які не завжди є правовими та державними (військово-суб'єктні обов'язки, військово-правові звичаї, традиції, ритуали, суди офіцерської честі, громадські Ради тощо). Пропозиції автора по удосконаленню механізмів реалізації військово-соціального законодавства України є виважені, але обмежені лише використанням конституційних прав військовослужбовців. Деякі мають популістський, а в окремих випадках нелегітимний характер (щодо законодавчого впровадження у війську інституту капеланів; визначення рівня грошового забезпечення військовослужбовців законодавчим актом). Залишено поза увагою проблематика механізму гарантованого використання конституційних прав і свобод військовослужбовцями поза правовідносинами.

Вітчизняні дослідження у рамках наукової спеціальності "20.02.03. – Військове право; військові аспекти міжнародного права", в наслідок її вилучення рішенням Голови ВАК України від 28 листопада 2000 року, представлені виключно працями науковців Академії Прикордонних військ України дворічного періоду (1998-2000 р.), зокрема: В.В. Чумака "Законодавче регулювання підстав дисциплінарної відповідальності військо-

вослужбовців (науково-теоретичний та прикладний аспекти)" (1998 р.), С.Д. Русу "Захист прав військовослужбовців у зобов'язаннях, що виникають внаслідок заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки" (1998 р.), М.В. Макухіної "Контракт про проходження військової служби громадянами України" (1999 р.), Ю.В. Білоусова "Судове провадження у справах за скаргами військово-службовців на неправомірні дії і рішення органів військового управління та військових посадових осіб" (1999 р.). Але спеціальних розробок з теорії військового права праці не містять, торкаються побічно лише прикладних аспектів деліктних зобов'язань військовослужбовців та реалізації деяких приписів військового законодавства України, пов'язаних із проходженням військової служби за контрактом, суб'єктивними правами військовослужбовців на судовий захист від неправомірних військово-управлінських діянь. В результаті вищезазначеного, з початку XXI ст. вітчизняні наукові розвідки щодо проблем теорії військового законодавства та військового права України не набули спеціалізованого наукового виокремлення. І представлені на сьогодні лише працями: М.М. Прохоренка "Система військового законодавства України" [30] та П.П. Богуцького "Військове право у системі права України" [31]. Ці праці присвячені вирішенню найважливіших доктринально-концептуальних теоретико-правових проблем обґрунтування системи військового законодавства України та визнання військового права в системі права України. Але, логічні після цього, спеціальні теоретико-правові дослідження процесів та механізмів реалізації сучасного військового законодавства України відсутні. За 18 років існування Збройних Сил України національної військово-юридичної наукової школи так і не створено. Лише 24.12.2009 року вперше було проведено науково-практичну конференцію військових юристів України, присвячену актуальним проблемам розвитку військового права України [32].

Таким чином, можливо цілком обґрунтовано констатувати, що спеціальних цілеспрямованих системних наукових досліджень з проблем теорії процесу реалізації військового законодавства України ні зарубіжними, ні вітчизняними науковцями ще не проводилося. Нагальна необхідність проведення подальших військово-правових теоретичних досліджень проблем процесу реалізації військового законодавства України, як суверенної держави, є незаперечною і конче важливою науковою справою.

1. Платон. Государство. Законы. Политик / Предисл. Е. И. Темнова. – М.: Мысль, 1998. – 798 с. 2. Аристотель. Соч.: В 4-х т. Т. 4 / Пер. с древнегр.; Общ. ред. А. И. Доватура. – М.: Мысль, 1983. – 830 с. 3. Макиавелли Н. Государь. М.: Планета, 1990. – 79 с. 4. Монтескье Ш.Л. О духе законов. Избранные произведения. – М.: Госполитиздат, 1955. – 799 с. 5. Ренненкампф Н.К. Юридическая энциклопедия. // Изд. 2-е, испр. – К.: б/м изд., 1898. – 295 с. 6. Рождественский Н. Энциклопедия законовведения. – С.-Пб.: Тип. Э. Праца, 1863. – 696 с. 7. Соболевский В.А. Правосудие и правовой порядок в войсках: Юридическое исследование. – С.-Пб.: Тип. т-ва "Обществ. польза", 1882. – 626 с. 8. Эртель А. Предисловие к книге Л. Фон Штейна "Учение о военном быте, как часть науки о государстве". – С.-Пб., 1873. – 31 с. 9. Фалеев Н.И. Цели воинского наказания: Диссертация на соискание звания экстраординарного профессора по Кафедре военно-уголовных законов в Александровской военно-юридической академии. – С.-Пб.: Тип "В.С. Балашев и Ко", 1902. – 525 с. 10. Михайлов М.М. Военные законы. Курс для руководства в военно-учебных заведениях. Вып. 1-5. – С.-Пб., 1863. – 379 с. 11. Наумов А.А. Права военнослужащего как воина и как гражданина (сборник законоположений). – СПб., 1897. – 325 с. 12. Ливчак Б. Ф. Военное устройство и наука истории государства и права // Правоведение. – 1966. – № 2. – С. 140-142. 13. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр.: В 2 т. – Ужгород: Накладом Осипа Цюпки, 1930. – Т. 2. Українська Гетьманська Держава. – 424 с. 14. Винниченко В. Відродження нації. У 3 ч. – Київ-Відень, 1920. – 542 с. 15. Статуті Армії Української Народної Республіки / Передмова Симона Петлюри. – Б.М.: Вид-во Головного управління Генштабу, 1919. – 410 с. 16. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917-1921 рр.: У 2 т. – Прага: Пробоем, 1942. – Т.1.

Центральна Рада – Гетьманщина, Директорія. – 212 с.; Т.2. Кам'янецька доба – Зимовий похід. – 232 с. 17. Шанковський Л. Українська Армія в боротьбі за державність. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1958. – 317 с. 18. Стефанів З. Українські збройні сили 1917-1921 рр.: У 2 ч. – Мюнхен: Укр. комбатант, 1947. – Ч.1. Доба Центральної Ради й Гетьманату. – 118 с. 19. Крип'якевич І., Гнатевич Б. Історія Українського Війська. – Львів: Вид-во Ів.Тиктора, 1936. – 568 с. 20. Колибаба Г.Н. Правовые основы советской военной службы: Дисс. ... канд. юр. наук / ВЮА. – М., 1955. – 402 с. 21. Побежимов И.Ф. Единоначалие, воинская дисциплина и законность в Советской Армии (опыт правового исследования): Дис. ... докт. юрид. наук. / Военно-юридическая академия Советской Армии. Кафедра административного права и военной администрации. – М., 1955. – 633 с. 22. Довбня В.А. Організаційно-правові засади діяльності військового формування Січових Стрільців у визвольних змаганнях в Україні у 1917-1920 років: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2003. – 233 с. 23. Подковенко Т.О. Становлення системи законодавства України в 1917-1920 роках (Українська Центральна Рада, Гетьманат П. Скоропадського, Директорія УНР). – Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2004. – 228 с. 24. Вовк О.Й. Становлення військового права у Великому Князівстві Литовському (кінець XV – початок XVI ст.) // Тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції "Військова освіта та наука: сьогодення та майбутнє" (11-13.10.2007 року). – К.: Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2007. –

451 с. 25. Кравчук М.В. Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914-1993 рр.: (Організація, структура, штати): Історико-правове дослідження. – Івано-Франківськ: Вид. "Глай", 1997. – 292 с. 26. Григоренко Є.І. Конституційні засади проходження військової служби громадянами України: проблеми теорії та практики: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2009. – 213 с. 27. Шевченко Валентин Павлович. Конституційно-правові основи військового правосуддя в Україні: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2002. – 175 с. 28. Корж І.Ф. Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2005. – 222 с. 29. Пашинський В.І. Конституційно-правовий статус військово-службовців в Україні: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. / Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2007. – С. 205 с. 30. Прохоренко М.М. Система військового законодавства України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. / Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2007. – 218 с. 31. Богучий П.П. Військове право у системі права України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – 196 с. 32. Збірка наукових доповідей за матеріалами науково-практичної конференції "Актуальні проблеми розвитку військового права, удосконалення законодавства з правового та соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей". – К.: ВІКНУ, 2009. – 184 с.

Надійшла до редколегії 23.09.10

Н. Толкачова, канд. філол. наук

ЗВИЧАЄВЕ ПРАВО УКРАЇНИ: ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ

Показано особливості українського права як самобутньої, самодостатньої та оригінальної правової системи, яка хоч і зазнала своєрідних впливів, проте еволюціонувала за внутрішніми закономірностями. Звичаєве право репрезентується як регулятор поведінки людей через повсякденне життя людей і через усі історичні форми життєдіяльності (сім'я, етнічні і соціальні групи, держава).

Ключові слова: звичаєве право, правова система.

Наводяться особливості українського права як самобутньої, самодостатньої та оригінальної правової системи, котра, хоча і терпела своєобразне впливання, але разом з тим еволюціонувала по внутрішнім закономірностям. Обычное право репрезентується як регулятор поведінки людей через повсякденну жизнь людей і через всі історичні форми життєдіяльності (сім'я, етнічні і соціальні групи, держава).

Ключевые слова: обычное право, правовая система.

The peculiarities of Ukrainian law as the original all-sufficient legal system though had been influenced, nevertheless evolved according to the internal mechanism of development, are described in the work. The customary law is represented as regulator of people behavior through the ordinary life as well as all historical forms of human activity (family, ethnical and social groups, state).

Key words: customary law, legal system.

Упродовж багатьох віків провідну роль у правовій системі України відігравали санкціоновані державою та обов'язкові для населення давні звичаї. У своїй сукупності вони створювали звичаєве право, яке регулювало більшість суспільних відносин у ранньому феодальному суспільстві. Звичаєве право охоплювало систему історично напрацьованих й прийнятих суспільством норм і уявлень про поведінку та взаємовідносини людей в різних сферах життя. Основним джерелом його формування були народні юридичні звичаї – "звичаї пращурів", бережливе і поважне ставлення до яких український народ проніс через уся свою історію. В Україні до звичаєвого права ставилися особливо шанобливо. "Немає краю без свого звичаю. Звичай – це другий закон", – стверджує давнє українське прислів'я. Звичаєве право вважалося "давниною", "справді народним правом" і традиційно протиставлялося "новині", законодавству, нав'язаному значною мірою іноземними володарями.

Звернення до проблематики звичаєвого права обумовлено необхідністю вивчення витоків формування українського права, з'ясування впливів на його розвиток та місце в сучасній правовій системі України. Уявляється, що українське право є не просто самодостатньою правовою системою, а й розвиненою, самобутньою та оригінальною системою, яка, хоча й зазнала своєрідних впливів (як і будь-яка інша правова система), проте його еволюція обумовлена внутрішніми закономірностями та засадовими принципами. Необхідність дослідження звичаєвого права зумовлюється й тим, що в цій сфері знаходять своє відображення важливі питання культурного, соціально-економічного і політичного роз-

витку суспільства, адже як регулятор поведінки людей, звичаєве право репрезентується і через повсякденне життя людей, і через усі історичні форми життєдіяльності (сім'я, етнічні та соціальні групи, держава).

Поняття "звичаєве право" з'явилося і утвердилося в наукових працях представників Історичної школи права на початку XIX ст. і пов'язувалося з особливою увагою до народного звичаю, його важливою роллю як джерела права. Це була нова, прогресивна на той час тенденція в юридичній науці, що виникла як опозиція до попередньої наукової традиції возвеличення ролі закону, його отождення з правом, вищального впливу римського права та інше. Відтоді, попри разючі відмінності в оцінці ролі звичаю в правовій практиці народів, термін глибоко укорінився в юридичну науку.

В українській науці поняття "звичаєве право" пов'язується передусім з іменами П. Чубинського, О. Єфименка, О. Кістяківського а також з активною діяльністю "Комісії для виучування звичаєвого права Всеукраїнської Академії наук" і "Комісії з історії західно-руського права Всеукраїнської Академії наук", які діяли протягом 1918-1933 років та дали змогу зібрати, записати й проаналізувати правові звичаї українського народу, порівняти їх зі звичаєвим правом інших країн і на цій підставі зробити висновок про високий рівень правової культури наших пращурів. У радянський час звичаєво-правова наука традиційно не була надто популярним об'єктом дослідження ні етнографів, ні юристів, про що свідчить незначна кількість присвячених їй опублікованих праць. З настанням незалежності поживився інтерес до проблеми, однак тривала відсутність систематичних дослі-

